

Xıdır Nəbi bayramının mərasimi strukturu

(Əvvəli ötən sayımızda)

B.Abdulla və T.Babayev yazırlar ki, "Azərbaycanın bəzi yerlərində "Xıdır Nəbi" mərasimi keçirilən vaxtdan bir gün qabaq bağ-bağçadan uşaqlar alma çubuqları qırıb evə gətirirlər. Bu çubuqların uclarına pambiq sarınıb yağ sürtülür. Həmin çubuqların hərəsi bir niyyət üçündür: yurdun abadlığı, ailənin salamatlığı, bağ-bostanda barın çoxluğu, mal-qaranın artması, toy-düyün və s. Çubuqlar qovutun üstündə şam kimi yandırılır. Sübhəcən evdəkilərdən bir kimsə qovuta toxunmamalıdır. Etriqada görə, əvvəlcə Xıdır boz atı ilə gəlib qovutdan payını götürməlidir. Belə olduqda evə bolluq gəlir. Yalnız bundan sonra düşümlü sayılan bu qovutdan ailənin bütün üzvləri yeməlidir" [3, s. 101-102]. "Xıdır Nəbi" mərasimi gecəsində icra olunan bu qovut ayını ritual-mifoloji baxımdan mürəkkəb mənə sistemində malikdir. Burada inam, inanc, ayın və magiya bir-biri ilə qovuşaraq vahid sistem yaratmışdır. Alma çubuqlarının niyyət tutularaq şam kimi qovutun üstündə yandırılması magik davranışdır. Alma çubuqları və onlara niyyət tutulması sırf magik prosesdir.

Magiyanın bəşər düşüncəsi tarixinə nəzər saldıqda görürük ki, əslində, magiya, insan düşüncəsinin, həyatının ən qədim dövrünə aiddir və o, ənənəvi mədəniyyətin bütün tarixi boyunca bu və ya digər şəkildə özünü göstərməkdə davam edir. S.A.Tokarev yazır: "Din tarixində magik mərasim və təsəvvürlər yüksək dərəcədə əhəmiyyətli rol oynamış və oynamaqdadır. Magiya - erkən din formalarından tutmuş son mərhələlərə qədər istənilən dinin ən əhəmiyyətli və üzvi təkb hissələrindən biridir" [7, s. 404]. Göründüyü kimi, magiya ilə din bir-birindən ayrılmazdır. Xıdır Nəbinin də dini görüşlərlə üzvi şəkildə qaynaq-qaynağına nəzər alsaq, "Xıdır Nəbi" mərasimində magik aktların yer alması təbiidir.

E.Taylor yazır: "Əgər qısa şəkildə desək, magiyanın tarixdəki yeri belədir: o, öz əsas prinsipinə görə məlum sivilizasiyaların ən aşağı pilləsinə aiddir. Magiya dünyanın əqli inkişafında çox az rol oynamış ibtidai cəmiyyətlərində indi də bütün gücü ilə qorunmaqdadır. Onu bu səviyyədən başlamaqla daha yüksək səviyyələrdə müşahidə etmək mümkündür: Belə ki, vəhşilərin əksər üsul və vərdişləri əhəmiyyətli dəyişiklik olmadan öz yerini qorumaqda davam edir. Zamanla yeni üsullar meydana çıxmış və köhnə ilə yəninin bu qarışığı ən yeni mədəni xalqlarda qorunub qalmışdır. Lakin həmin əsrlər ərzində qabaqcıl cəmiyyətlər öz rəylərində kətdikcə daha çox təcrübi yoxlamalara əsaslandıqca bu sirli fəaliyyət sadə mədəni qalıqlar səviyyəsinə düşdü və biz onu müasir dövrdə əsasən elə bu şəkildə də aşkar edirik" [6, s. 92]. Alimin fikrindən iki əsas nəticə hasil olur: a) Magiya mədəniyyətin ilkin başlanğıc adlandırılmalıdır; b) Magiya ənənəvi mədəniyyətin bütün növlərində özünü göstərir. Bundan əlavə magiyanın bütün mahiyyəti etibarilə bir ritual hadisəsi olduğunu da nəzər alsaq, onun Xıdır Nəbi ilə bağlı ayində özünü göstərməsi tamamilə təbiidir. İrəlidə "qovut" ayının təhlili zamanı görəcəyimiz kimi, həmin ayində magiya özünün əsas əlamətləri açıq şəkildə təzahür edir.

C.C.Frezer: "Magik düşüncə iki prinsipə əsaslanır. Onlardan birincisində deyilir: oxşarlıq oxşarlığı yaradır, yaxud nəticə öz səbəbinə oxşayır. İkinci prinsipə görə, bir dəfə bir-birinə toxunan əşyalar birbaşa ünsiyyətdən sonra uzaqdan uzağa da qarşılıqlı təsiri davam etdirirlər. Birinci prinsip bənzəmə (oxşamaq), ikincisi isə təmas, yaxud yoluxma qanunu adlanır. Maq birinci prinsipə, yəni oxşarlıq qanununa əsasən belə bir qərar gəlir ki, o bir şeyi təqlid etməklə hər bir arzu edilən hərəkəti həyata keçirə bilər, O, ikinci prinsip əsasında belə bir nəticəyə gəlir ki, onun əşyalar vasitəsilə etdikləri nə vaxtsa həmin əşyalara toxunmuş, onlarla bədəninin hansı hissəsi ilə təmasda olmuş şəxslərə də təsir edir. Bu oxşatmaq qanununa əsaslanan cadugər üsullarını homeopatik, yaxud təqlidi magiya adlandıranlar olar. Təmas, yaxud yo-

luxma qanununa əsaslanan cadugər üsulları isə kontagioz magiya adlanır" [8, s. 19].

Magiyanın bu iki prinsipindən (bənzəmə və təmas etmək) "qovut" ayininə nəzər saldıqda görürük ki, burada daha çox təmas prinsipi özünü göstərir. Çubuqların hərəsi bir niyyəti təmsil edir; Xıdır qovutdan öz payını götürərkən qovutla təmasda olur və bununla da Xıdır Nəbinin bərəkəti magik təmas yolu ilə qovuta, onun üstündəki niyyət çubuqlarına ötürülür.

Karl Qustav Yunq haqqında oçerkdə deyilir: "Yunq görə, magiya istifadə etmək, rəhmə gətirmək, ya da dağıtmaq məqsədi ilə qeyri-şüuri (təhtəşüuri) güclərə mane olmaq, yaxud yardım etmək cəhdidir. Bu yolla onların ya məhvədicü gücü durdurulur, ya da həmin güclə birləşməyə nail olunur" [5, s. 82].

"Xıdır Nəbi" mərasimi gecəsindəki "qovut" ayininə K.Q.Yunqun yanaşması kontekstində nəzər salaraq görürük ki, buradakı magik akt Xıdır Nəbinin bərəkət gücündən istifadə etmək, ona pay verməklə rəhmə gətirmək cəhdidir. İşin elmi nəticə və yenilikləri: Beləliklə, "Xıdır Nəbi" mərasimlərinin təhlili aşağıdakı nəticələri göstərdi: a) Xıdır Nəbi bayramı da Novruz bayramı kimi mərasimlərdən ibarət kompleksdir. Bu mərasimlər yaş qrupu baxımından uşaqlar və böyüklər arasında bölünür. b) Tədqiqatçılara görə, müxtəlif ayin və mərasimləri birləşdirən "Xıdır Nəbi" mərasim kompleksinin ümumən üç mərhələdən ibarətdir. c) "Xıdır Nəbi" mərasiminin keçirilmə zamanı qışın ən sərt çağı, Kiçik Çillədir. Xıdır Nəbinin gəlişinin məqsədi xalqı Kiçik Çillə mərhələsinin çətinliklərindən qurtarmaqdır. Xıdır Nəbinin gəlişinin insanların kütləvi reaksiyasının forması qonaqpərvərlikdir. Xıdır Nəbinin qarşılama mərasiminin əsas iştirakçıları qadınlardır. Onun gəlişinin qarşılama zamanı gecədən səhərə qədərdir. Mərasimi təşkil edən ritual davranışları qadınlardan müxtəlif evlərdə yığılması, qovut qovurmaları, səhərə qədər yatmamaları, nəğmə oxumalarıdır. ç) Xıdır Nəbinin gəlişinin qarşılama mərasimində insanların Xıdır Nəbi ilə ritual ünsiyyətinin formaları ikidir: Xıdır Nəbiyə qovut payı vermək və ona nəğmələrlə müraciət etmək. d) Xıdır Nəbiyə bəzi yerlərdə qovut, bəzi yerlərdə xəşil payının verilməsi bütün hallarda untaxıləkincörək semantikasını daşıyır. Çünki xəşil də undan hazırlanan yeməkdir. Bu, o deməkdir ki, insanlar Xıdırı undan hazırlanmış yeməyə qonaq etməklə ondan çövrələrinin bol olması üçün taxıl əkin-biçinlərinə bərəkət vermələrini istəyirlər.

İşin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti: Məqalənin nəzəri əhəmiyyəti bu işdən bayramlar haqqında aparılacaq başqa tədqiqatlarda nəzəri qaynaq olaraq istifadə imkanları, praktiki əhəmiyyəti isə ali məktəblərdə mərasim folklorunun tədrisi prosesində praktiki vəsait kimi istifadə imkanları ilə müəyyənləşir.

Şakir ALBALIYEV,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru